

ל' ניסן

הרב יהוסף אבן מיגאש

הסוחר מוונציה

בתאריך ל' בניסן חל יום פטירתו של הרב יהוסף הלוי אבן מיגאש, הר"י מיגאש, שנפטר בתאריך זה בשנת ד'תתק"א (1141). הרב חי בתקופת הראשונים, והיה מגדולי החכמים בספרד. שנים רבות למד הר"י מיגאש אצל הרב יצחק אלפסי, הר"ף, עד לפטירת הר"ף אז החליף אותו הר"י מיגאש בראשות הישיבה. הר"י מיגאש היה הראשון לכתוב חידושים על מסכתות התלמוד הבבלי, ובכך החל את בית המדרש של חכמי ספרד, שלאחריו המשיכו בדרך זו הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א ועוד. הרמב"ם העריך אותו מאוד, וכתב עליו: וחי ה' כי הבנת אותו האיש בתלמוד מפליאה כל מי שמתבונן בדבריו ועומק עיונו, עד שאפשר לי לומר עליו לפניו לא היה מלך כמוהו בשיטתו.¹

חידושו על התלמוד מצויים בספרים הנושאים את שמו ומזכירים בראשוני ספרד, ותשובותיו ההלכתיות נמצאות בשו"ת הר"י מיגאש.

'הסוחר מוונציה' הוא מחזה ידוע מאת ויליאם שייקספיר. במחזה מוצג אנטוניו הגוי שנאלץ ללוות כסף מיהודי בשם שיילוק. שיילוק נעתר בשמחה להלוואה, אך התנאי לקיומה הוא חתימה על הסכם שאם אנטוניו לא יפרע את ההלוואה במועדה הוא ייאלץ להיפרד מחלק מבשר גופו אותו ייקח שיילוק היהודי. עלינו לשאול, האם ההסכם תקף מבחינה הלכתית? האם אדם יכול להסכים שיחבלו בו?

שאלה דומה נשאל הרב שלמה גורן:

בעקבות המשבר הכלכלי החמור במושבים החקלאיים בדרום, פנה חקלאי אחד לבתי חולים בארץ והודיע שהוא מוכן למכור כליה אחת לחולה כליות... ומצפה להשתלת כליה בגופו. בתמורה לכך דורש החקלאי סכום כסף גדול מאוד כדי שיוכל להיחלץ מן המשבר הכספי אליו נקלע ולאפשר לו לשקם את המשק שלו.²

בגמרא³ הובאה מחלוקת האם אדם רשאי לחבול בעצמו? הראשונים נחלקו כדעת מי להכריע - יש שהתירו לאדם לחבול בעצמו⁴ ויש שאסרו זאת.⁵

¹ רמב"ם (הקדמה למשנה ד"ה וכאשר מתו).

² תורת הרפואה (עמוד 127).

³ בבא קמא (צא ע"א-ע"ב).

⁴ שיטה מקובצת (בבא קמא צא ע"ב) בשם הרמ"ה; טור (חוי"מ סימן תכ).

⁵ רמב"ם (הלי חובל ומזיק פ"ה ה"א); שולחן ערוך (חוי"מ סימן תכ סעיף לא).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

שורש המחלוקת הוא בשאלה כללית יותר, האם האדם בעלים על גופו? המתירים לאדם לחבול בעצמו סוברים שהאדם בעלים על גופו ולכן רשאי לחבול בעצמו שכן גופו שלו.

אך האוסרים טוענים שאין האדם בעלים על גופו ולכן אינו רשאי לחבול בעצמו,⁶ כשם שאסור לו לחבול בחברו שגופו של חברו בוודאי שאינו בבעלותו.⁷

לשאלה יסודית זו, בעלות האדם על גופו, השלכות שונות - לדוגמה: לדעת הרמב"ם, אדם המאבד עצמו לדעת עובר על איסור רציחה,⁸ משום שאין גופו של האדם בבעלותו כדי לאבד אותו, כדברי הרב שלמה קלוגר: "דאין האדם ברשות עצמו להמית את עצמו".⁹ לעומת זאת, המנחת חינוך טען שאין המתאבד עובר על איסור רציחה אלא רק חייב מיתה בידי שמים, שכן גופו בבעלותו לאיבודו.¹⁰ מחלוקת זו בין הרמב"ם למנחת חינוך מסתעפת גם לשאלה האם יש חובה על אחרים להציל אדם מהתאבדות? בגמרא¹¹ מובא שאדם חייב להציל את חברו מסכנה, והובאו לכך שני מקורות: 'לא תעמוד על דם רעך' ו'כל-שכן' מהשבת אבדה היינו כשם שחייב להשיב לו ממונו שאבד כך חייב להשיב לו את גופו שאובד ממנו. הרמב"ם¹² הביא רק את המקור הראשון, שכן המקור מהשבת אבדה יגרום לו בעיה, שהרי אדם המאבד ממונו לדעת, זורק את ארנקו לרחוב, אין על ממונו זה חובת השבת אבדה שכן הוא הפקירו.

א"כ, אם נלמד שיש חובה להציל אדם מסכנה משום השבת אבדה אזי לא תהיה חובה להציל אדם מתאבד, והרי הרמב"ם סובר שחלה חובה כזו משום שהמתאבד עובר על איסור רציחה כי גופו אינו בבעלותו, ובעוד הוא יכול להפקיר ממונו שבבעלותו, הוא אינו יכול להפקיר גופו שאינו בבעלותו.

אך המנחת חינוך¹³ כתב שאין חובת הצלה למתאבד כשם שאין חובת השבת אבדה לממון שהוא הפקיר, כי המכנה המשותף בניהם הוא הבעלות של האדם על גופו ועל ממונו. השלכה נוספת מצויה בדברי הרמב"ם¹⁴ שכתב שאין אדם נאמן לומר דברים מול בית-הדין ובכך לחייב עצמו מיתה או מלקות, וביאר הרדב"ז¹⁵ שהסיבה לכך היא משום שאין האדם בעלים על גופו לחייב אותו במלקות או מיתה:

לפי שאין נפשו של אדם קניינו אלא קניין הקב"ה שנאמר הַנְּפֹשׁוֹת לִי הֵנָּה. הלכך, לא תועיל הודאתו בדבר שאינו שלו. אבל ממונו הוא שלו, ומשום הכי אמרינן הודאת בעל דין כמאה עדים דמי. וכי היכי דאין אדם רשאי להרוג את עצמו, כן אין אדם רשאי להודות על עצמו שעשה עבירה שחייב עליה מיתה לפי שאין נפשו קניינו.

יתכן ושיטת הרמב"ם מבוססת על דברי הר"י מיגאש. לדבריו, הנימוק שאין אדם יכול לחייב עצמו במלקות ומיתה הוא מאותה הסיבה שאין אדם רשאי לחבול בחברו שגופו אינו ברשותו, כך אינו יכול לחבול בגופו שאינו ברשותו:

⁶ שולחן ערוך הרב (חו"מ הל' נזקי גוף ונפש ודיניהם סעיף ד).

⁷ רמב"ם (הל' חובל ומזיק פ"ה ה"א).

⁸ רמב"ם (הל' רוצח פ"ב ה"ב-ה"ג). ראו גם: פסיקתא רבתי (פיסקא כד); רש"י (בראשית ט, ה); בית מאיר (יו"ד סימן רטו סעיף ה).

⁹ ספר החיים (או"ח סימן שכט פרק ח ד"ה מיהו).

¹⁰ מנחת חינוך (מצווה לד אות ח).

¹¹ סנהדרין (עג ע"א).

¹² רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פ"א ה"ד).

¹³ מנחת חינוך (מצווה רלז).

¹⁴ רמב"ם (הל' סנהדרין ה"יח ה"ו).

¹⁵ רדב"ז (הל' סנהדרין ה"יח ה"ו ד"ה גזירת).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

התורה לא התירה לאדם שיצער עצמו, ואין הפרש בין מי שיצער נפשו ומי שיצער חברו, ולסיבה זו אין האדם חייב במה שמודה על עצמו במה שהוא חייב מיתה או מלקות, כמו שהוא חייב במודה עצמו בממון.¹⁶

אכן, כאשר הרמב"ם מבקש למצוא מקור לאיסור חבלה עצמית הוא משווה זאת לאיסור חבלה בחברו, שכן סיבת האיסור בשניהם היא שאין הגוף בבעלותו. נשוב לשיילוק והסוחר מוונציה - הרב שלמה יוסף זיין¹⁷ טען שאין תוקף להסכם שנחתם בניהם, שאנטוניו הסכים להשיל מגופו נתח בשר אם לא יפרע את ההלוואה, משום שאין האדם בעלים על גופו לאפשר לחבול בו: "שאבריו של האדם אינם ברשותו כלל, הוא אינו בעליהם והם אינם שלו ולא יכול לעשות בהם שום משא ומתן... ואינם נתפסים לא במכירה ולא במתנה".

¹⁶ שו"ת ר"י מוגאש (סימן קפו).

¹⁷ לאור ההלכה (עמוד שיח).